

Polskie postępowanie cywilne w ocenach Eugeniusza Waśkowskiego

Konspekt, Warszawa, 10.06.2025

1. Cel:

Uporządkowana i krytyczna prezentacja poglądów prof. Eugeniusza Waśkowskiego na polskie postępowanie cywilne, a także zbadanie znaczenia prac Waśkowskiego i przypomnienie jego argumentów dla współczesnych dyskusji o postępowaniu cywilnym *sensu largo*, do którego zaliczam też ustrój adwokatury i sądów.

2. Eugeniusz Waśkowski – rys biograficzny

Eugeniusz Waśkowski był wybitnym cywilistą i procesualistą¹. Eugeniusz Waśkowski ukończył w 1888 r. Uniwersytet w Odessie, nie mógł jednak kontynuować tam pracy naukowej. Skutkiem tego w 1889 r. rozpoczął przygotowywanie się do zawodu adwokata, który wykonywał od 1894 do 1903 r. Jednocześnie intensywnie pracował naukowo i w 1897 r. obronił w Kazaniu magisterium na podstawie dwutomowej „Organizacji adwokatury”. Tytuł profesorski otrzymał w 1904 r. Był prorektorem Uniwersytetu w Odessie w czasie zajęć związanych z rewolucją 1905 r. i za wówczas podjęte decyzje został usunięty z uczelni i nie mógł podjąć pracy na żadnej z uczelni aż do rewolucji. Do Polski przyjechał celem objęcia katedry na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w 1924 r. Zmarł w Warszawie w czasie okupacji.

3. Niektóre problemy badawcze

¹ Np. obrona i publikacja pracy Цивилистическая методология bywa określana jako początek rosyjskiej doktryny wykładni prawa; a układ podręcznika uznaje się za inspirację dla wielu kolejnych rosyjskich podręczników (wykład teorii, aktualny stan prawny, wykładnia, orzecznictwo najwyższej instancji i dane bibliograficzne literatury przedmiotu) z różnych gałęzi prawa aż do współczesności (B. A. Белов, Евгений Владимирович Васьковский и его „Учебник гражданского права”. к 150-летию со дня рождения автора и 120-летию выхода „учебника”, Między prawem cywilnym materialnym a procesowym - Studia Iuridica 2017, Tom 70, s. 50; z kolei na aktualność zbliżonego układu Podręcznika postępowania cywilnego w Polsce wskazuje P. Ryłski, Wpływ idei naukowych Eugeniusza Waśkowskiego na współczesną polską doktrynę prawa postępowania cywilnego, Między prawem cywilnym materialnym a procesowym - Studia Iuridica 2017, nr 70, s. 203).

W kontekście współczesnych prac nad zmianami w postępowaniu cywilnym wydaje się, że może być szczególnie interesująca jedna z podejmowanych w moich badaniach kwestii. Mam nadzieję, że będzie to też stanowić choć w części odpowiedź na pytanie Pana prof. K. Weitzza z poprzedniego naszego spotkania.

I. Waśkowski rozważał istotę postępowania cywilnego, w tym postrzeganie znaczenia szybkości postępowania. Zdaniem uczonego, państwo monopolizując przemoc i przejmując rozstrzyganie sporów, musiała znaleźć sposób ustalania czyje żądania są słuszne, a czynności z tym związane zostały powierzone sądom cywilnym². Celem działania sądu są słuszne wyroki, czyli wyrok powinien być oparty na obowiązującym prawie, odpowiadać rzeczywistym okolicznościom sprawy i być poprawnym z punktu widzenia logiki – co odpowiadało trzem postulatom słusznego orzeczenia: legalności, prawdy materialnej³ i logiczności. Legalność i logiczność orzeczeń gwarantować miał sam racjonalny ustrój sądów, na który składają się teoretyczne i praktyczne przygotowanie sędziów⁴, nadzór instancyjny, kolegiałność oraz odpowiedzialność sędziów. Wykryciu prawdy materialnej powinno służyć racjonalne ukształtowanie postępowania. Procedura generująca szybko i łatwo wyroki niesłuszne byłaby dla obywatela bezwartościowa, a wręcz szkodliwa, bowiem popychałaby w stronę rozwiązań pozaprocesowych, a wręcz pozaprawnych. Choć nie można też dopuścić do przeciwnej skrajności, gdyż przewlekły, skomplikowany i drogi proces również zniechęcałby obywateli. Nie można pominąć, że już Franz Klein w 1891 r. w *Pro futuro* pisał, że identyczne w skali międzynarodowej są postulaty uczynienia dostępnym dla „zwykłego człowieka” sądu

² „sprawdzenia słuszności żądań powoda, gdyż władza państwowa nie może udzielić swojej pomocy każdemu, kto się po nią zgłasza, a musi przedtem ustalić, że żądania powoda rzeczywiście wynikają z okoliczności faktycznych i norm prawa obowiązującego” (E. Waśkowski, *Istota procesu cywilnego*, Polski Proces Cywilny 1936, nr 12–13, s. 362).

³ F. Kruszelnicki wyróżniał zasadę prawdy formalnej i materialnej, czyli rzeczywistej. Stał on na stanowisku, że celem procesu jest rozstrzygnięcie sprawy zgodnie z prawdą, ale „Czy prawda ta będzie formalną (fikcyjną) czy prawdą rzeczywistą (obiektywną, materialną), czy też połączenie jednej z drugą, a w tym ostatnim wypadku, w jakim rozmiarze jedna ma mieć przewagę nad drugą, zależy to od tego, jak na tę kwestię zapatruje się ustawodawca w danym okresie czasu” (F. Kruszelnicki, *Zasady procesu cywilnego według polskiej procedury cywilnej*, Głos Sądownictwa 1931, nr 9, s. 470–472, 476).

⁴ „sędzia musi być człowiekiem wszechstronnie wykształconym. Oczywiście, znać wszystko, wszystkie nauki, sztuki i inne dziedziny działalności ludzkiej nie sposób, lecz i nie jest to potrzebne, gdyż w celu rozstrzygnięcia kwestyj specjalnych sędzia może zwracać się do rzeczoznawców. Jednakże nawet dla tego, żeby należycie postawić te kwestje, z zupełną świadomością odnieść się do opinii rzeczoznawców i należycie ją ocenić, winien być sędzia człowiekiem wysoce wykształconym” oraz „Niemniej ważną rzeczą dla sędziego jest doświadczenie życiowe. Musi on znać życie powszednie, otoczenie, w którym żyją i działają osoby, zwracające się do niego, znać wreszcie psychikę ludzi i rozumieć motywy ich postępowania. W przeciwnym bowiem razie nie będzie w stanie ani ustalić należycie okoliczności faktycznych rozpoznawanych spraw, ani słusznie oceniać oświadczeń stron i zeznań świadków, częstokroć sprzecznych. Dlatego dobrym sędzią może być tylko człowiek dojrzały i życiowo doświadczony [...] Jako przedstawiciel władzy państwowej, sędzia obdarzony jest pewnym autorytetem zewnętrznym. Niemniej ważną rzeczą jest jednak, żeby cieszył się on wśród ludności takim samym lub większym jeszcze autorytetem wewnętrznym”.

orzekające sprawiedliwie (na ile to możliwe), a zarazem działającego energicznie i szybko udzielającego potrzebnej ochrony prawnej⁵.

II. Dla współczesnej praktyki interesujące mogą być rozważania Waškowskiego nad poszczególnymi przepisami projektu i KPC z 1930 r., które w wielu przypadkach (ze zmianami lub bez) znalazły się w kolejnym kodeksie i obowiązują nadal.

Zgodnie z uwagami Waškowskiego do projektu ustawy, w KPC z 1930 (podobnie przedstawia się obecnie obowiązująca ustawa procesowa):

- na wstępie – w miejsce przepisów o wartości przedmiotu sporu - znalazły się „Postanowienia/Przepisy ogólne” obejmujące między innymi przepisy odnoszące się do jurysdykcji sądów cywilnych względem innych organów państwa oraz prawa do sądu;
- dodano do KPC z 1930 r. przepis wyrażający prawo do sądu, nie powtórzony jednak w KPC z 1964 r.;
- wyrażono związanie sądu cywilnego orzeczeniem skazującym sądu karnego, dopuszczając przeprowadzenie przeciwdowodu wyłącznie przez osobę trzecią inną niż skazany (poprawiono to jednak dopiero w czasie *vacatio legis*);
- ostatecznie nie znalazł się w kodeksie przepis mający zapobiegać rozdrabnianiu roszczeń – nakazujący ustalić wartość przedmiotu sporu w oparciu o całą wymagalną kwotę;
- dopiero w KPC z 1964 r. przyjęto możliwość posiadania tylko jednego miejsca zamieszkania zgodnie z stanowiskiem Waškowskiego;
- ostatecznie nie znalazł się w kodeksie przepis posługujący się pojęciem trzeciego dłużnika, zrozumiałym tylko dla osób znających procedurę austriacką lub niemiecką;
- wskazano zakaz zmiany właściwości wyłącznej poprzez umowę prorogacyjną;
- zgodnie z uwagami Waškowskiego w KPC z 1964 r. znalazł się przepis umożliwiający nałożenie grzywny na stronę zgłaszającą w złej wierze wniosek o wyłączenie sędziego;
- w KPC z 1964 r. znalazł się przepis zgodny z uwagami E. Waškowskiego, umożliwiający nadanie klauzuli wykonalności przeciwko nabywcy rzeczy w przypadku przejścia uprawnienia lub obowiązku po powstaniu tytułu egzekucyjnego, jak też w toku sprawy przed wydaniem tytułu egzekucyjnego.

⁵ F. Klein, *Pro futuro. Betrachtungen über Probleme der Civilproceßreform in Österreich*, Leipzig ; Wien 1891, s. 17-24

III. Nadal problemem jest brak przepisu o znaczeniu rozstrzygnięcia administracyjnego w postępowaniu cywilnym na co zwracał uwagę Waśkowski – czy sąd może rozstrzygnąć lub ustalić stan faktyczny odmiennie niż uczyniono w ostatecznej decyzji administracyjnej. Dotychczas niewątpliwa w judykaturze była odpowiedź negatywna, ale Sąd Najwyższy zajął w jednym z niedawnych orzeczeń stanowisko przeciwne (I NSK 59/18).

4. Przewidywane efekty badań

Jeśli po wykonaniu powyższych badań zaistnieją wystarczające podstawy pozwalające stwierdzić, że propozycje i koncepcje E. Waśkowskiego nadal mogą być przydatne. W takim wypadku nie zamierzam uchylić się od sformułowania konkretnych propozycji *de lege lata* i *de lege ferenda*, w szczególności propozycji zmian konkretnych przepisów kodeksu postępowania cywilnego, jak też proponować określonych zmian w ustroju sądów lub adwokatury. Na przykład obecnie istotne byłoby zwrócenie większej uwagi na budowę zaufania, prestiżu i renomy sądów oraz urzędu sędziego, gdyż – jak podkreślał Waśkowski – wyrok ma być nie tylko sprawiedliwy, ale też powinien być postrzegany jako sprawiedliwy. To zaś koresponduje z badaniami z zakresu socjologii wskazującymi na niskie zaufanie społeczne do sądów. Nie można przy tym zapominać, że ma to znaczenie dla efektywności funkcjonowania społeczeństwa wykazują badania socjologiczne, jak też teoria gier. Waśkowski znaczną część swoich rozważań z zakresu szeroko rozumianego postępowania cywilnego poświęcił właśnie sądom cywilnym, w tym kwestii niezawisłości, bezstronności i sposobom powoływania sędziów itp., co zachowało znacznej mierze aktualność.

Polecane prace:

Redzik A., *Eugeniusz Waśkowski (1866-1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata*, Palestra 2012, nr 9-10.

Redzik A., *Poczet Jurystów i Ekonomistów (6): Eugeniusz Waśkowski (1866-1942)*, Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda 2021, T. 4, nr 1, poz. 12.

Rylski P., *Wpływ idei naukowych Eugeniusza Waśkowskiego na współczesną polską doktrynę prawa postępowania cywilnego*, Między prawem cywilnym materialnym a procesowym - Studia Iuridica 2017, nr 70.

Waśkowski E., *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932 – Warszawa 2022.

Żochowski K., *Zadanie adwokatury według Eugeniusza Waśkowskiego*, Palestra 2022, nr 7–8.

Żochowski K., *Eugeniusz Waśkowski o projekcie i ustawie Kodeks postępowania cywilnego z 1930/1933 roku – część I*, Miscellanea Historico-Iuridica 2024, nr 23 (2).